

УДК 11.161.2' 373.7

КОМУНІКЕМИ-ФРАЗЕОСХЕМИ В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ МУЛЬТИПЛІКАЦІЇ

ПРИЛИПКО Ф.Є.

Інститут української мови НАН України

У статті розглянуто стилістичні та функціонально-семантичні особливості комунікеми-фразеосхем у сучасних мультиплікаційних фільмах для дітей. Обґрунтовано поняття комунікеми-фразеосхеми. Окреслено чинники формування комунікеми-фразеосхем (соціальний, ситуативний, нормативний, принцип стереотипізації, експресивізації мови та актуалізації мовних знаків). Установлено, що такі мовні одиниці характеризуються лаконічністю та інформативною змістовністю, завдяки чому стають складниками комунікативних актів, привертаючи увагу співрозмовників і сприяючи їх кращому порозумінню. Запропоновано розрізняти стверджувальні, заперечні та емоційно-оцінні комунікеми-фразеосхеми. Створено типологію моделей фразеосхем у досліджуваних діалогах.

Ключові слова: комунікема-фразеосхеми, синтаксичний фразеологізм, мова української мультиплікації, комунікативна стилістика, стилістичне значення, функціонально-семантичний аналіз.

PRYLYPKO Fedir Yevgenovych,
PhD student of Institute of Ukrainian,
language of NAS of Ukraine,
e-mail: p-fed-2007@ukr.net

COMMUNICATIVE UNIT AS FIXED PHRASE SCHEME IN UKRAINIAN ANIMATED CARTOONS

Introduction. The paper highlights the stylistic, functional and semantic features of communicative unit as fixed phrase scheme in modern Ukrainian animated cartoons for children. The concept of communicative unit as fixed phrase scheme is under the given investigation. Such units are characterized by laconic and informative content, thus becoming an integral part of a communicative act, attracting attention and contributing to a better understanding of the interlocutors. The factors of formation of communicative unit as fixed phrase schemes (social, situational, normative, the principle of stereotyping, language expressiveness and actualization of linguistic signs) are outlined. The paper suggests distinguishing the affirmative, negative and emotionally evaluative communicative unit as fixed phrase schemes. So, the types of fixed phrases models represented in dialogues between the characters are singled out. Oral spontaneous communication requires the automatic skills of the speaker demonstrating his lexical, phraseological and grammatical knowledge. The focus of special linguistic interest is in the grammatical constructions, prototypes of models of communication in different situations. After all, assimilation of stereotypes facilitates communication, allows us not to create the expressions every time, but to recreate it as a ready phrase. **Purpose.** The paper aims at studying the structural and functional types of communicative unit as fixed phrase schemes in modern Ukrainian speaking animation. **Methods.** To achieve the purpose and solve the tasks the following methods were used: descriptive, component and functional and stylistic analysis. **Results.** The results showed that communicative units are important for conversational and dialogical form of language. **Conclusion.** Dominant communicative units as fixed phrase schemes in the conversations between cartoon characters are those that perform the function of affirmation, negation, negative emotional evaluation. The perspective of the research is in clarifying the typology of such communicative means.

Keywords: communicative unit, fixed phrase scheme, the language of Ukrainian cartoons, communicative stylistics, functional and semantic analysis.

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. У сучасній стилістиці формується новий напрям досліджень – комунікативний. Його ключові завдання – дослідження текстів (усних і писемних), дискурсивних практик, жанрово-стильових різновидів усної і писемної мови, лексико-граматичних, фоностилістичних засобів спілкування. Такий підхід зорієнтований насамперед на живу мовну практику. Як відомо, усне спонтанне спілкування потребує від мовця автоматичних навичок “застосування” лексико-фразеологічних і граматичних одиниць. Увагу дослідників привертають насамперед граматичні конструкції, прототипи моделей спілкування в різних ситуаціях. Адже засвоєння стереотипів полегшує комунікацію, дозволяє щоразу заново не конструювати висловлювання, а відтворити його як готову фразу.

Усе це зумовлює актуальність дослідження комунікема-фразеосхеми для вітчизняної науки.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше описані комунікеми-фразеосхеми на матеріалі українськомовної мультиплікації, запропоновано їхню функціонально-семантичну класифікацію.

Матеріал дослідження – діалогічні тексти сучасної українськомовної мультиплікації, а саме: мультиплікаційних фільмів “Трифіни” (далі – Г), “Губка Боб” (далі – ГБ), “Зоряні війни” (далі – ЗВ), “Лис Микита” (далі – ЛМ), “Панда кунг-фу” (далі – ПКФ), “Пригоди Джекі Чана” (далі – ПДЧ), “Сімсоні” (далі – Сім), “Смурфіки” (далі – СМ), “Футурама” (далі – Ф), “Черепашки Ніндзя” (далі – ЧН).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксичні конструкції фразеологізованого типу активно досліджували з середини ХХ ст. Уперше явище синтаксичної фразеологізації описав В.І. Кодухов. Учений уважав, що фразеологізуватися можуть як прості, так і складні речення. На його думку, синтаксична фразеологізація полягає “у втраті звичайної синтаксичної мотивованості, членованості, у лексичній і морфологічній злитості синтаксичної моделі, у набутті формою слова і синтаксичною конструкцією вторинної синтаксичної функції” [4, с. 121–129].

Дослідники звернули увагу, що такі синтаксичні побудови функціонують у різних мовах. Цей клас одиниць у лінгвістичній літературі називали по-різному: фразеологізовані конструкції, речення фразеологізованої структури (Н.Ю. Шведова, М.І. Личук, Г.В. Ситар), напівфразеологізовані речення, синтаксичні фразеологізми (А.В. Пашкова, А.В. Величко), синтаксичні конструкції (Д.М. Шмельов, Ч. Філмор), синтаксичні ідіоми (І.М. Крутова).

У кінці 80-х англійський дослідник Ч. Філмор довів, що в мові є одиниці, елементи яких пов'язані сильніше, ніж просто синтаксично, назвав їх конструкціями і висунув нову теорію *граматики конструкцій* (Construction grammar). Розвиваючи ці думки, лінгвісти намагаються дати відповідь на питання, як побудована конструкція, які елементи можливі і в якій позиції, чому конструкція побудована так, а не інакше. У праці “Constructions at Work: The nature of generalization in language” А. Голберг зауважує, що поняття конструкції розширюється. Це аргументовано тим, що регулярно повторювані словосполучення і моделі, за якими вони створені, виявляються настільки частотними в мові, що є підстави вважати, що вони зберігаються у пам'яті носіїв мови як єдині блоки, а не створюються за правилами синтаксису і збігу смислів [3, с. 9]. У зв'язку з цим цікава думка Д.О. Добровольського, який зазначає, що основними одиницями мови є не лексеми і не правила, а конструкції різної величини, складності та ступеня абстракції [3, с. 8]. Це конструкції на зразок *Що за + іменник (Що за люди!; Що за дурниці), Та ну + ос. займенник (Та ну його!; Та ну вас)*.

Мета цієї статті – проаналізувати й класифікувати типові комунікеми-фразеосхеми сучасної українськомовної мультиплікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім з'ясуємо семантичні межі терміна “комунікема-фразеосхеми”. По-перше, під комунікемою розуміємо дискретні одиниці висловлення – слова або поєднання слів, які мають ознаки граматичної неподільності, нерозчленованого вираження непоняттєвого змісту висловлювання. У тексті комунікеми можуть бути лексично непроникними, поєднуваними з іншими складниками висловлювання й такими,

що виконують у ньому реактивну, волонтеративну, емоційно-оцінну, естетичну та інформативну функції. По-друге, термін “фразеосхеми”, який запропонував Д.М. Шмельов [9, с. 8], уживаємо на позначення “комуникативної предикативної одиниці синтаксису, яка становить відтворену, невелику схему, характеризується наявністю диктумної та модусної пропозиції, виражає судження чи спонування, характеризується граматичною, лексичною нечленованістю, непроникністю і виконує у мові естетичну функцію” [6, с. 159].

Поява в мові комунікем-фразеосхем зумовлена цілим рядом екстра- та інтралінгвальних причин. Уточнюючи погляди В.Ю. Мелікяна, виділяємо такі чинники: а) соціальні, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комуникативній ситуації: фактор адресата (його вік, стать та ін.), комуникативні умови (місце, час, тривалість спілкування), характер взаємин між співрозмовниками тощо; б) ситуативні (часте повторювання, перетворює групу одиниць на стереотипні); в) прагнення до шаблонності, стандартизованості, стереотипності; г) збільшення різноманітності, експресії, що призводить до продукування великої кількості ФО; д) прагнення мовців до актуалізації комуникативного змісту висловлення (предмета мовлення). Самоактуалізація становить початковий етап фразеологізації, створюючи основу стійкості, стабільності мовної одиниці, будучи основою семантичних, граматичних і функціональних змін останньої; е) економії мовних засобів [6, с. 79–81].

У роботах М.І. Личук та Г.В. Ситар зазначено, що в синтаксичному ладі будь-якої мови можна виділити дві групи речень. Основну й найбільшу частину складатимуть традиційні (нефразеологізовані речення), будова яких підпорядкована чинним у мові синтаксичним правилам. Меншу групу становлять синтаксичні фразеологізми (або фразеологізовані речення). Фразеологізовані речення, на відміну від традиційних (нефразеологізованих), не позначають ситуацію об’єктивної дійсності, вони передають ставлення мовця до певної реальності або ситуації. Саме тому мовознавці наголошують, що комуникативне призначення синтаксичного фразеологізму полягає не в інформуванні адресата, а в оцінці ситуації або реальності, втіленні ставлення мовця до неї [5, с. 139; 7, с. 178].

Лінгвісти одностайно зауважують, що синтаксична схема таких комунікем-фразеосхем має два і більше компоненти. Одні елементи фразеологізованих конструкцій постійні, інші – змінні, наприклад: *Що + особовий займенник (Що ти!; Що ви!)*. Опорний компонент комунікем-фразеосхем включає лексему чи її сполучення, що зумовлює частково граматичну й лексико-семантичну нечленованість і цілісність таких висловлень. Деякі з них припускають високу варіативність лексичного і морфологічного наповнення (*Як же +V: Як же, прийшов!*), інші – характеризуються більш-менш сталим складом компонентів (наприклад, комунікема *Оце так!* може змінюватися структурно – розширюватися: *Оце так [зброя; зробив, придумав..!]*).

На думку В.Ю. Мелікяна, чітко визначена позиція сталого й змінного компонентів у складі фразеосхем забезпечує закріплення за ними і за подібними моделями значення оцінки, ствердження, заперечення, а також спонування до початку / припинення дії [6, с.231]. На відміну від лексичних фразеологізмів, такі комунікеми-фразеосхеми є напівфразеологізованими структурами [4, с. 285].

Комунікемам-фразеосхемам характерні такі ознаки: відтвореність, стійкість, структурно-семантична цілісність, ідіоматичність та експресивність.

Відомі різні класифікації комунікем-фразеосхем за функціонально-семантичними ознаками. Зокрема, М.І. Личук за функціонально-семантичною характеристикою виділяє п’ять різновидів фразеологізованих речень: 1) стверджувальні; 2) заперечні; 3) зі значенням вірогідності; 4) питальні; 5) емоційно-оцінні [4, с. 285].

М.В. Всеволодова виокремлює дев’ятнадцять семантичних типів комунікем-фразеосхем (синтаксичних фразеологізмів) із значенням оцінки:

- 1) зі значенням аксіологічної оцінки: *Що за чудо!; Оце так шапка!; Ну й погода* та ін.

2) зі значенням відповідності нормі: *Книга як книга*; уявлення предмета чи особи про нього з боку мовця: *Чим не подарунок!*; *Чим не курорт*; Той, що відповідає істинності: *Оце свобода так свобода*.

3) зі значенням відсутності основної якості, що відповідає його назві: *Теж мені фахівець!*; *Теж господарі!*; *Ось тобі рівність і братерство!*;

4) зі значенням незгоди мовця та його оцінкою: *Що за біда!*; *Що за дурак!*;

5) зі значенням незгоди референтності: *Без сиру що за чай!*;

6) зі значенням відхилення від норми: *Що за чудо?*;

7) зі значенням параметрів: *Що за мороз!*; *Що за блискавки!*;

8) зі значенням недоречності референта: *Що за прибирання вночі!*; *Що за розмови на уроці!*;

9) зі значенням співчуття: *Яка жалість!*; *Який ти хворий!*;

10) зі значенням жалю, скарги: *Ох вже ці родинні зобов'язання*;

11) зі значенням оцінки дії як неважливої: *Теж мені відкопали філософію*;

12) зі значенням поступки, примирення: *Ну і добре!*;

13) зі значенням вимушеної поступки, примирення: *Ну і слава Богу!*; *Ну і чорт з нею!*;

14) зі значенням акцентованого ствердження з відтінком виклику, невдоволення: *Ну і брешиш же ж ти!*; *Ну і щастить же йому!*;

15) зі значенням побоювання з відтінком невдоволення: *Ну і програєш!*;

16) зі значенням з відтінком виклику: *Ну і не підходь*. *Ну і хай собі*;

17) зі значенням здивування, незробленої дії: *Ну і кинув би ти його*;

18) зі значенням незмінності властивості об'єкта у порівнянні з проміжком часу: *Рим як Рим*;

19) зі значенням тематичного виділення. *Ох вже ці* поеми [1, с. 62–63].

У нашому дослідженні розрізняємо такі групи комунікем-фразеосхем:

– стверджувальні: *Ще б (не) + Vinf* (Ще б не погодитись), *Як не + Vinf* (Як не прийти), *Чому (б) (же) (і, й) + не + V* (Чому б їй не допомогти нам?);

– заперечні: *Де (вже) нам!*; [*Де, Куди*] + *там* + (йому, їй) + до...; *Мені що* (з того); *Як же + V*; *Зараз все кину і + V*;

– емоційної оцінки (подиву, радості, захоплення, обурення): *Ах (ох) ти (ви, він, вона, воно) + N*; *Ну і + N*; *Який (яке, яка) + N (Adj)*; *Оце так + N (Adj)*; *Це це що за...!*; *Що за...!* тощо.

Така класифікація умовна, оскільки в діалогах, зокрема тих, що наповнюють мультиплікаційні продукти, засвідчуємо лабільність цих груп, здатність комунікем-фразеосхем до функціонально-семантичної трансформації, що зумовлена емоційністю усної практики.

Наприклад, у діалогах сучасної дитячої українськомовної мультиплікації спостерігаємо, що комунікеми-фразеосхеми з категорійним значенням ствердження (*Ще б не + Inf*; *Так ти + N*; *Той це + N*) можуть виражати інтенцію впевненого ствердження у поєднанні з іншими емоціями, як-от: Донателло: *То ти згоден?* Мікеланджело: *Ще б не погодитись* (ЧН); Джаба: *Так ти джедай* (ЗВ); Кенон: *Не особливо довіряй йому. Гондо той це шахрай* (ЗВ).

Заперечні комунікеми-фразеосхеми передають впевнене заперечення в поєднанні з:

а) обуренням (*Який* (Р) + N; *Звідки + ж* +Р (мені, їй) +V; *Та ну* + Р; *Що* (це) за + N): Гера: *Цей малий справжній пілот*. Кен: *Який він в біса пілот?* (ЗВ); Ейпріл: *Де моя кішка?* Емма: *Звідки ж мені знати?* (ЧН); Ліла: *Ти хіба не з Фраєм?* Вонг: *Та ну його* (Ф); Шредер: *Кажу тобі, Кренгу, вони тут*. Кренг: *Що за маячня? Я їх відправив за тисячу світлових років* (ЧН);

б) сумнівом: Шіфу: *Ти маєш стати великим воїном*, По. По: *Ой, та де там* (ПКФ);

в) погрозою (*Я тобі (ім) не + N*; *Я тобі дам* (покажу) + V; *Я (цього, це) так + V*): Томсон: *Вони знуцаються з мене. Я їм не хлопчик. Я цього так не залишу* (ЧН); Відьма: *Я тобі покажу, як моє яйце красти* (ГБ);

г) іронічною оцінкою (*Теж мені + N*): Джей: *Теж мені маг. Навіть крила начаклувати не може* (ПДЧ); Браєн: *Які м'язи*. Стьюї: *Теж мені качок* (Г); Браєн: *Тобі подобається цей красунчик*. Ліла: *Теж мені красунчик* (Ф).

Значення заперечення можуть передавати комунікеми-фразеосхеми з питальним інтонаційним оформленням (*Де ж + Р; Що ж тепер + V*), пор.: Лис Микита: *А тепер же, рідна мамо, Цап погіб і Яць так само. Де ж я скарб свій віднайду?* (ЛМ); Януз: *Човен зник. Сара: Що ж тепер нам робити?* (С).

Комунікеми-фразеосхеми *Ну і +N; Ох і +N; Ах (ох) ти (ви, він, вона, воно) + N* можуть виражати позитивну оцінку (Фрай: *Ну і корабель* (Ф); Маріанна: *Ну і краса* (С) разом зі схваленням, захопленням. А можуть нести й негативне функціонально-семантичне навантаження: Емма: *Не хочеш купувати у мене льодяники? Ну і дурень* (Г); Лоїс: *Ну і йолоп же ж ти, Пітере* (Г); Султан: *Джафаре. Ах ти.. зрадник* (А); Губка Боб: *Ах ти слимак. Віддай мій рецепт* (ГБ); Пітер: *Ох і гад же ж він* (Г).

Емоційна оцінка може поєднуватися в комунікемах-фразеосхемах з питальною інтонацією, як-от: (*Якого (біса, чорта, дідька) тебе (її, вас) + V?; І це + N?*); Шредер: *Черепашки. Якого біса їх сюди принесло?* (ЧН); Сандокан: *Ця справа рук Назіми. Януз: Якого біса її сюди принесло?* (С); Бендер: *І це друз?* (Ф).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Діалогічні тексти українськомовної мультиплікації насичені одиницями, що в теорії комунікації співвіднесені з явищами синтаксичної фразеологізації. Запропоноване поняття “комунікема-фразеосхеми” дозволяє схарактеризувати і функціонально-семантичні, і структурні особливості таких одиниць, підкреслити їхній стереотипний статус. Виділивши серед комунікем-фразеосхем у мультиплікаційних діалогах ті, що виконують функцію ствердження, заперечення, переважно негативної емоційної оцінки, ми свідомі того, що така класифікація є доволі умовною, ситуативно залежною та підпорядкованою інтонаційно-ритмічному чинникові.

Перспективи їх вивчення пов’язані насамперед з розширенням бази дослідження, що уможливить уточнення типології таких комунікативних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеволодова М.В. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки / М.В. Всеволодова, Ён Лим Су. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 164 с.
2. Добровольский Д.О. Грамматика конструкций и фразеология / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 2016. – №3. – С. 7–21.
3. Кодухов В.И. Синтаксическая фразеологизация / В.И. Кодухов // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967. – С. 121–129.
4. Личук М.І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові [монографія] / М.І. Личук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 386 с.
5. Личук М.І. Фразеологізовані речення в системі простого речення : монографія / М.І. Личук; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : Лисенко М.М., 2015. – 223 с.
6. Меликян В.Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечлененого предложения / В.Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : РГПУ, 2004. – 288 с.
7. Ситар Г.В. Структурні й семантичні типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові / Г.В. Ситар // Мовознавчий вісник. – 2016. – Вип. №12–13. – С. 178–181.
8. Шмелев Д.Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1976. – 152 с.

REFERENCES

1. Vsevolodova M.V., Lim Su Yen. Printsipy lingvisticheskogo opisania syntaksicheskikh fraseologizmov: Na materiale syntaksicheskikh fraseologizmov so znacheniem otsenki / M.V. Vsevolodova, Yen Lim Su. – M. : MAX Press, 2002. – 164 s.

2. Dobrovolskiy D.O. Grammatica konstruktiv i frazeologia / D.O. Dobrovolskiy // Voprosy yazykoznanija. – 2016. – №3. – S. 7–21.
3. Kodukhov V.I. Syntaksicheskaya frazeologizatsiya / V.I. Kodukhov // Problemy frazeologizatsyi i zadachi yeyo izucheniya v vysshey i sredney shkole. – Vologda, 1967. – S. 121–129.
4. Lychuk M.I. Struktura ta semantyka syntaktychno nechlenovanykh odynyt v ukrainskiy movi [monografiya] / M.I. Lychuk. – K. : Vydavnychiy dim Dmytra Burago, 2017. – 386 s.
5. Lychuk M.I. Frazeologizovani rechennya v systemi prostogo rechennya [monografiya] / M.I. Lychuk. – K. : Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvanya Ukrainy, 2015. – 223 s.
6. Melikyan V.Y. Sovremenniy russkiy yazyk. Sintaksis nechlenimogo predlozheniya / V.Y. Melikyan. – Rostov na Donu : RSPU, 2004. – 288 s.
7. Sytar G.V. Strukturalno y semantichni typy syntaktychnykh frazeologizmiv v ukrainskiy movi / G.V. Sytar // Movoznavchyy visnyk. – 2016. – Vyp. 12-13. – S. 178–181.
8. Shmeliov D.N. Syntaksicheskaya chlenimost vyskazyvaniya v sovremennom russkom yazyke / D.N. Shmeliov. – M. : Nauka, 1976. – 152 s.

Дата надходження до редакції 07.11.2017